

Husák, Petr

Úvod

In: Husák, Petr. *Když rozpínají ruce, dotýkají se temnot : proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v 19. a 20. století*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2021, pp. 8-26

ISBN 978-80-210-9792-6; ISBN 978-80-210-9793-3 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144637>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1 ÚVOD

Zachmuřen, těžkými chladnými mlhami zahalen jeví se obzor kněžského života. To nový čas zápasí se starým; to chlad vzájemného osočování, to chmury vzájemné nedůvěry, to mlhy všeobecné nejistoty, nerozhodnosti, jak vždy se s nimi setkáváme v dobách kritických, přechodních.

I na staré osvědčené bojovníky kněžské ten čas dopadá dusivě, mrazivě. Mladým nejedněm – se slabými plícemi, s malou obeznámeností kraje – by mohl býti osudným...

Učme se z dějin. Žijeme v době ne-li velké, tož jistotně na dlouho rozhodující, osudné! Stojíme v plném ohni války za víru a mravnost... Řady naše řídnu a slábnou. Revoluce vítězí. Co nás čeká? Co čeká nejmladší z nás? Co čeká náš lid?

Citát z knihy Františka Xavera Nováka *Pohledy do života bohoslovců a kněží* z roku 1902 vyhrcočně zachycuje prožitek výjimečnosti, přelomovosti epochy konce 19. a počátku 20. století.¹ Provázely jej obavy, že se svět při svém otevření se společenské, kulturní i politické modernitě mění příliš překotně, že za sebou nechává příliš mnoho spálených mostů k tradičním hodnotám, starým řádům a autoritám, zaběhlým pořádkům a zvyklostem. Přerod vyvolával krize, obavy, pocity vykořenění a zklamání z nenaplněných nadějí, ale i nadšení z pokroku, touhu po změně a v neposlední řadě přál také vizím o novém člověku i snům o obnově náboženské víry či obrodě národa. Pojmy jako krize, úpadek, přelom nebo třeba i dekadence patřily k obecným výrazům a zároveň široce sdíleným pocitům, a to nejen mezi intelektuály

1 Novák, František Xaver: *Pohledy do života bohoslovců a kněží*. Aforismy. Brno 1902, s. 3 a 410.

a umělci, prožívajícími fin de siècle.² Nevyhýbaly se totiž ani obyčejným lidem, obyvatelům venkovských obcí, nebo naopak rychle rostoucích měst, rolníkům, sedlákům, řemeslníkům či dělníkům. Většina společnosti, tedy různě definované elity i obyčejní lidé, byť každý trochu jinak a v odlišné míře, byla konfrontována s procesem modernizace, k níž mimo jiné náležela racionalita, pluralita, postupná demokratizace, individualismus, sekularizace, ale také nacionalismus, náboženská revitalizace, emocionalita, zážitek masovosti, touha po revoluci či hrdinství a o slovo se pomalu hlásila i totalitní pokušení různého druhu.³ To vše se svými farníky i s těmi, kteří se církvi postupně odcizovali, prožívali katoličtí kněží.

Katolická církev v českých zemích na konci 19. století stále představovala důležitou součást společenských, kulturních i politických struktur. Zcela jistě si již ale nedržela monopol na zprostředkování smyslu života s dosahem za viditelný, přirozený svět a běh času. Naopak musela tvrdě soupeřit s mnoha jinými sociokulturními entitami nabízejícími spásu v různých podobách. Stále ale dovedla vyvolávat vášně, burcovat k boji, provokovat nepřátele, nebo naopak aktivovat k úsilí o náboženskou obnovu ve vlastních řadách. Od 90. let 19. století dochází ke značné diferenciaci veřejného života české společnosti. Utváření národní identity se v podstatě završilo a naopak nadešla doba soupeření identit jednotlivých společenských milieu či politických táborů provázená kulturními boji a v českém případě zvláště silnými sekularizačními tendencemi. Zejména pro mládež tento proces stále častěji znamenal nutnost vědomé osobní volby ve vztahu k víře a tradicím zděděným od rodičů. S tím nezřídka souvisely i pocity ztráty identity, zkušenost duchovního vykořenění a nezbytnost pracně hledat identitu novou.

Ničeho z výše popsaného nebyli ušetřeni ani katoličtí duchovní. Jejich pastorační práce, formy katecheze i evangelizační plány se ocitaly pod tlakem rychle probíhajících změn, na něž mnozí nebyli připraveni. Výsledkem bylo napětí, krize identity a volání po reformách. Někteří se nebáli vyjít vstříc novým možnostem, vykročili na neznámé stezky a nalézali inspirativní řešení, jiní zůstali uvěznění ve stávajících pastoračních formách. Hlavním cílem předkládané knihy je tedy ukázat, jak se zmíněné procesy, kontexty a události projevovaly v realitě života konkrétních aktérů. Studium proměn kněžské identity od konce 19. století proto představuje napínavý úkol. Jedná se totiž o důležitý a prameny solidně pokrytý fenomén, s kterým je navíc možné pracovat jako s „projekčním plátnem“, na němž lze mnohé z jevů, které jsme výše zmínili, zachytit, zkoumat a především hledat cesty k jejich hlubšímu porozumění.

Problematika proměn kněžské identity v moderní době představuje relevantní téma historické vědy a zároveň pohnutý příběh společenského stavu, který se ještě

2 Řezníková, Lenka: *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha 2004, s. 56.

3 Srov. Winklerová, Martina: *Karel Kramář (1860–1937). Představa o sobě samých, vnímání druhých a modernizace v pojetí českého politika*. Praha 2011, s. 245–249.

v polovině 19. století těšil nezpochybnitelné prestiži, s postupujícím časem se ale nakonec stal zdrojem vášnivých kontroverzí a oblíbeným terčem antiklerikálních kampaní. Pro některé zůstal symbolem věčného řádu, legitimní autority, autentické služby nebo i mučednictví, pro jiné zase vítaným objektem kritiky, symbolem zpátečnictví, reakce a pokrytectví. Každopádně i ve 20. století zůstalo kněžské povolání provokativním znamením, jehož reprezentanti nepřestali být nositeli jevů, které se i ve střetu s modernou ukázaly jako nečekaně vitální. Především jde o zážitek setkání s transcendentní skutečností. Kněžská identita tak ani ve 20. století nepřišla o své sakrální, spirituální či přímo mystické obsahy, bez nichž by vlastně ani nebyla myslitelná. I takovým tématům se věnuji ve své knize, ba dokonce je považuji pro zvolenou problematiku za velmi podstatná, jak je to ostatně již naznačeno v samotném názvu knihy, jenž parafrázuje citát z díla Léona Bloye *Krev Chudého*, v němž tento svérázný umělec hovoří o kněžích, kteří za všech okolností zůstávali nablízku těm nejhudším, nejubožejším a dovedli s nimi sestoupit i do nejhlubších temnot lidského bytí: „*Když rozpínají ruce, aby se modlili, konečky jejich prstů dotýkají se temnot.*“⁴

Předkládaná kniha je publikací upravené a doplněné disertační práce, kterou se mi podařilo obhájit v roce 2020. Završil jsem jí své studium historie na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Rád bych proto na tomto místě vyjádřil poděkování prof. PhDr. Jiřímu Hanušovi, Ph.D., za to, že mě po celé dlouhé období studia a přípravy této práce provázel svými radami, zkušenostmi a moudrým optimismem. Zároveň bych rád poděkoval za cenné připomínky doc. Mgr. Jaroslavu Šebkovi, Ph.D., PhDr. Luboši Velkovi, Ph.D., prof. Mgr. Lukáši Fazorovi, Ph.D., a prof. Miloši Havelkovi, CSc. Chtěl bych také poděkovat všem svým kolegům a přátelům, kteří se mnou neváhali trávit čas při diskusích nad metodologickými i dílčími otázkami, a to v rámci spontánních setkání, během prací na výzkumných projektech nebo na teoretických seminářích Internationales Graduiertenkolleg „Religiöse Kulturen im Europa des 19. und 20. Jahrhunderts“. Můj vděk patří i těm, kteří mi usnadňovali a různými způsoby zkracovali cestu k cenným pramenům archivní i osobní povahy, ať už jde o všechny pracovníky archivů a knihoven nebo o rodinné příslušníky a blízké kněžských i jiných osobností, o nichž v knize pojednávám. Jmenovitě bych rád poděkoval všem, kteří pro účely publikace poskytli materiál pro obrazovou přílohu. Poděkování si zaslouží Anna Macková, Helena Krmíčková, Anna Huječková, rodina Švábova, Karla Nixová, P. Filip M. Antonín Stajner S. T. L., III. OP a dále pracovníci a pracovnice následujících institucí: Archiv Moravského zemského muzea (Uměnovědné muzeum, Oddělení dějin literatury), Muzeum Tomáše E. Müllera v Bohdalicích, Archiv vyšehradské kapituly, Knihovna Biskupství brněnského a Archiv bezpečnostních složek ČR. V neposlední řadě bych rád poděkoval vlastní rodině, která mně po celou dobu zůstávala skrytou oporou.

4 Bloy, Léon: *Krev Chudého*. Přeložil Josef Florian. Stará Říše 1918, s. 102–103.

Knihu nyní svěřuji čtenáři, protože věřím, že nepojednává pouze o několika nám dnes již (alespoň na první pohled) vzdálených osobnostech, ale že se v ní vypráví příběh, v němž se tu a tam snad nalezne každý z nás...

1.1 Historický kontext, klíčové pojmy a otázky

Studium náboženských dějin zažívá v současné době renesanci. Jestliže dříve teoretikové humanitních věd předpokládali, že v rámci nezadržitelného postupu sekularizace náboženství z veřejného prostoru zmizí, že nepřežije rozmach modernity a uchýlí se pouze do oblastí soukromí, pak od 80. let 20. století dochází k jednoznačnému přehodnocení dosavadního sekularizačního paradigmatu.⁵ V současnosti se předpokládá, že modernita nutně nepřináší sekularizaci, nýbrž pluralitu.⁶ V tomto kontextu je nutné proces proměny role náboženství v moderních společnostech sledovat pozorně a rozlišovat nejen evidentní projevy sekularizace, ale i zrod a vývoj nových fenoménů, jež se neostýchají nabízet identifikaci dříve typickou právě pro oblast náboženství. Český případ je v tomto ohledu zvláště specifický. Zároveň v mnoha oblastech pro badatele stále nabízí pole neorané. Výzkum náboženských otázek i konkrétněji církevních dějin zde byl totiž dlouhá léta znemožněn, a přestože od pádu totalitního režimu uběhla už tři desetiletí, je stále co dohánět.

Na druhou stranu již máme k dispozici celou řadu dílčích studií, monografií i syntetizujících prací, z nichž lze při studiu proměny role náboženství v moderní české společnosti vycházet, přičemž pojem modernizace chápeme jako neutrální termín obsahující proces kulturní, sociální i politické změny zejména od 2. poloviny 19. století.⁷ Zmínit můžeme kupříkladu práce literárního historika Martina C. Putny,⁸ sociologa Zdeňka Nešpora⁹ nebo historicky či historicko-teologicky zaměřené práce Jiřího Hanuše,¹⁰ Stanislava Balíka,¹¹ Jaroslava Šebka,¹² Lukáše Fasory¹³

5 Srov. Vido, Roman: *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*. Brno 2011.

6 Thuswaldner, Gregor: Modernita neplodí sekularnost, ale pluralitu. Rozhovor s Peterem Bergerem. *Církevní dějiny* 7, 2014, č. 16, s. 29–36.

7 Srov. Pavlíček, Tomáš W.: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)*. Praha 2017, s. 14.

8 Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha 1998.

9 Nešpor, Zdeněk R. a kol.: *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha 2010.

10 Hanuš, Jiří: *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2005.

11 Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno 2013.

12 Šebek, Jaroslav: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno 2006.

13 Fasora, Lukáš: *Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920*. Brno 2015.

a Tomáše Petráčka.¹⁴ Opominout zcela jistě nesmíme ani dílo Pavla Marka, kterým zásadně přispěl k poznání politického katolicismu, katolického modernismu a náboženského a církevního vývoje na přelomu 19. a 20. století a po roce 1918.¹⁵ Jistě bychom mohli uvést ještě i další publikace. Zmíňme proto alespoň dvě čerstvé kolektivní monografie, které jsou dokladem oživeného zájmu o církevní dějiny nebo přesněji o široce pojaté dějiny kulturně-náboženské. První z nich se věnuje fenoménu českého antiklerikalismu (*Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*)¹⁶ a druhá otázce papežství a ultramontanismu (*Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*).¹⁷

Předkládaná kniha se soustředí na téma proměny kněžské identity v prostředí českého katolicismu v 19. a ve 20. století, přičemž převážná část pozornosti je věnována období od přelomu 19. a 20. století, tedy od doby, v níž došlo k završení procesu formování národní identity a k zintenzivnění střetů jednotlivých sociálně-politických táborů (katolického, liberálního, socialistického a případně dalších), jež nabyly povahy kulturního boje.¹⁸ Postavení katolické církve v českých zemích tak bylo zásadně zpochybněno. V imaginaci českého národního hnutí, které bylo kromě romantických prvků výrazně formováno také liberálními vizemi o pokroku a idejemi humanismu, svobody jednotlivce a všeobecné demokratizace, se církev stala jedním z prvků, jež začal být vnímán negativně, a to jako odpůrce národního a demokratizačního úsilí. Vítaným nástrojem se stala argumentace českou historií, odkazy na upálení Mistra Jana Husa, násilnou rekatolizaci a podobně. Katolická církev tak představovala snadný a do jisté míry i zástupný terč liberální kritiky, když vymezení se přímo vůči panovníkovi a monarchii prozatím skýtalo bezpečnostní rizika.¹⁹

14 Petráček, Tomáš: *Bible a moderní kritika. Česká a světová progresivní exegeze ve víru (anti-)modernistické krize*. Praha 2011.

15 Například: Marek, Pavel: *Čeští křesťanští sociálové. Příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. Olomouc 2011; též: *České schisma: Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice 2000; Trapl, Miloš – Konečný, Karel – Marek, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo Jana Šrámka*. Praha 2013; Marek, Pavel – Šmíd, Marek: *Arcibiskup František Kordač. Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc 2013.

16 Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha 2015.

17 Fasora, Lukáš – Kunštát, Miroslav – Pavlíček, Tomáš W. a kol.: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2018.

18 Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha 2015, s. 9. Srov. dále Clark, Christopher – Kaiser, Wolfram (eds.): *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge 2003.

19 Fasora, Lukáš – Kunštát, Miroslav – Pavlíček, Tomáš W. a kol.: *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha 2018, s. 199.

Tento vývoj mimo jiné přinesl výrazné otřesení či přímo krizi kněžské identity.²⁰ Ta byla nejpálčivěji a nejviditelněji ventilována po roce 1918, kdy se řada kněží rozhodla hledat svůj ideál kněžství v jiných církvích či se zcela zřekla víry. Výmluvný je také výrazný pokles počtu bohoslovců v seminářích ve 20. letech 20. století. Katolický klérus si skutečnost krize ale uvědomoval mnohem dříve. Určitým zlomem v tomto smyslu jsou právě 90. léta 19. století, kdy se dané téma stalo frekventovanou otázkou dobové publicistiky, programových textů, beletrie, spirituální literatury i korespondenčních výměn. Mnozí aktéři napříč různými názorovými proudy uvnitř církve kontext svého pastoračního působení vědomě prožívali jako „přelomový“. Skutečnost krize ale na druhou stranu vyvolala diskusi a dodala odvahu k inovacím. Kněžím totiž nezbylo nic jiného, než začít hledat nově svou roli v rámci české národní společnosti.

Přestože se proces proměny moderních společností v 19. století v jednotlivých evropských zemích nevyvíjel jednosměrně a zcela jistě neprobíhal stejně rychle, je třeba počítat s tím, že se obecné evropské a celocírkevní kontexty promítaly i do situace v českých zemích. Tzv. dlouhé 19. století se neslo v duchu zesilující konfrontace zastánců tradičního uspořádání společnosti a nových kulturních, politických a intelektuálních elit. Tradiční představa o postavení církve, církevní hierarchie a náboženství ve veřejném prostoru se stále častěji střetávala s hodnotami moderní společnosti. Církev ztrácela světskou moc, politický vliv, a dokonce i některé skupiny obyvatelstva. Výrazně se proces sekularizace projevoval nejen v řadách liberální inteligence, ale kupříkladu i v dělnickém prostředí.

Přestože se katolické elity odkazovaly k minulosti a k často idealizované stabilitě tradičních společností, zdůrazňovaly hodnotu řádu a autority a k udržení dosavadních pozic vytvářely uzavřené struktury, díky nimž by před moderními bludy uchránily alespoň prosté věřící, nelze zároveň nevidět, že celá řada moderních výtvarných prvků pronikla i do oblasti náboženství či přímo do života církve. Ani katolická církev totiž neváhala k obraně svých zájmů využít například nové komunikační možnosti masové mobilizace širokých vrstev obyvatelstva, moderní spolkové organizace, politické strany a jiné instituce a metody.²¹ Zahuštění železniční sítě a moderní masová média navíc způsobily, že se kupříkladu narativy o mariánských zjeveních dovedly šířit neobyčejnou rychlostí. Podobný rozmach ve 2. polovině 19. století zaznamenal i kult papežství. Papež sice přišel o svůj světský stát a politickou moc, duchovní, morální a mimo jiné i jurisdikční moc v samotné církvi naopak znásobil. Tento trend ovšem nepřicházel jen shora. Naopak vycházel vstříc potřebě širokých lidových vrstev po nové, emocemi vybavené a značně personalizované identitě, jež by představovala nedobytnou obrannou hráz proti relativizačnímu étosu moderny.

20 Viz Marek, Pavel: *České schisma: Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice 2000, s. 15.

21 Srov. Petráček, Tomáš: *Církev, tradice, reforma. Odkaz Druhého vatikánského koncilu*. Praha 2016, s. 40.

Tak se zrodila tzv. „piánská“ či ultramontánní epocha moderních dějin katolické církve, kdy se řady věřících i kněží obracely k římské „skále“ za alpskými horami (*ultra montes*), ať už ji reprezentoval Pius IX. (1846–1878), Pius X. (1903–1914) nebo později Pius XI. a Pius XII. Zejména Pius IX. a Pius X. ve vztahu k modernímu světu upřednostňovali spíše konfrontační strategii (typický příklad představuje encyklika Pia IX. *Quanta cura* a *Syllabus* moderních omylů z roku 1864). Mimo parametry této strategie sice do jisté míry svým pontifikátem a snahou o hledání cest k dialogu a pozitivních řešení vykročil papež Lev XIII. (1878–1903), celkový sekularizačně-konfliktní trend a odhodlanost zúčastněných stran vést vzájemné kulturní boje však nezvrátil.

Na druhou stranu nesmíme přehlédnout ani to, že popsané období neutvářela jen atmosféra konfrontace, ale i podivuhodný evangelizační a misijní elán a nakonec i připravenost promýšlet nové kulturní a pastorační projekty. Ne všechny se prosadily a u mnoha z nich se ukázalo, že směřovaly do slepé uličky. I tak je ale třeba říci, že moderna přes všechny své ambivalence a sekularizační tendence nabídla církvi celou řadu dosud nevidaných a nevyzkoušených možností. Kupříkladu v českém prostředí se již v 1. polovině 19. století projevil význam kněžských elit v rámci rozvoje národního hnutí. Kněží tehdy dovedli spojit pastorační s kulturní osvětou, jež přinášela své plody. Zároveň tento příklad představuje učebnicovou ukázkou toho, že na setrvačnost žádného pastoračního úspěchu nelze spoléhat věčně. V Čechách došlo ke zpochybnění role kněží v národním hnutí již v polovině 19. století a realita kulturních bojů pronikla postupně i na Moravu, byť díky specifickým společenským a kulturním kontextům a pastoračnímu dílu Františka Sušila (1804–1868) a celé řady dalších kněžských i laických osobností se značným zpožděním.²²

Ještě po celou 2. polovinu 19. století totiž ideál kněze „buditele“ spontánně působil v kněžských seminářích. Patřil k pozitivním faktorům při volbě kněžského povolání, protože kněžství se jevilo jako vhodný nástroj otevírající široké možnosti práce „na poli národním“. Tento model tedy na jedné straně prokazoval značnou trvanlivost a na druhé straně i schopnost modifikace. Například v 70. letech se začalo ukazovat, že důraz na národní buditelství už sám o sobě nestačí, a že tedy bude nutno aktualizovat model „sušilovského kněze“ apologetickým úkolem ve vztahu k proticírkevním útokům ze strany liberálů.

Zásadní zlom, jak jsme již uvedli, představovala 90. léta 19. století, kdy se klérus musel vyrovnávat s dosud nebyvalým zpochybněním své role v národním hnutí, k čemuž se brzy přidaly výtky o nmodernosti, tmářství či pokrytectví a také o tom, že církve skrze své kněze brání pokroku a brzdí nastolení lepšího sociálního

22 Srov. Řepa, Milan: Sekularizace českého národního hnutí na Moravě. In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Edd. Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří. Brno 2007, s. 67; Hanuš, Jiří: Katolický kněz. Příklad Františka Sušila. In: *Člověk na Moravě 19. století*. Edd. Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří. Brno 2004, s. 388; Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha 1998, s. 218–224.

a demokratického uspořádání společnosti. Mýtus o kněžích „buditelích“ tedy nakonec přestával fungovat i v prostředí moravských společenských, kulturních a politických reálií.

Část kněžstva a postupně i někteří katoličtí intelektuálové či umělci z řad laických věřících začali pociťovat, že pouze apologetická a převážně konfrontační reakce na vývoj moderní společnosti nedostačuje a že identita uzavřeného katolického ghetta znesnadňuje hledání cest k porozumění mentalitě moderního člověka i k hledání řešení nově se rodících problémů a pastoračních výzev. Silná potřeba stavět mosty k moderní kultuře postupně vedla k tomu, že se v jednotlivých evropských zemích začaly objevovat výrazné tvůrčí osobnosti (A. Loisy, G. Tyrrell, H. Schell, A. Ehrhard a další), jež nebyly schopné akceptovat stávající pastorační přístupy a spolu s nimi takový vztah k modernímu světu, jaký se rozvinul v rámci převládajícího ultramontanismu. V českém prostředí se podobně smýšlející kněží a laici sdružili kolem hnutí Katolické moderny, jehož nejvýraznější tvář ztělesňoval Karel Dostál-Lutinov (1871–1923).²³ Ten se spolu s dalšími kněžími (například Jindřich Šimon Baar, Sigismund Bouška, Xaver Dvořák) nejprve zaměřoval na ideál obnovy náboženské literatury, umění a kultury, brzy se ale začal věnovat i sociálním a obecně politickým tématům a nakonec vykročil i na pole církevní reformy. Jako tisková platforma modernistických kněží sloužil časopis *Nový život*. Příznivci Katolické moderny a *Nového života* své reformní ideály a požadavky postupně formulovali během spontánních debat a posléze i na svých sjezdech na Velehradě v roce 1899 a v Přerově v roce 1906.

Kněží, kteří se hlásili ke hnutí Katolické moderny, se na jednu stranu bránili antiklerikální rétorice, na druhou stranu ale také připouštěli, že chyba nemusí být jen na straně protivníků, a tak začali upozorňovat na častou apriorní negaci moderní kultury a vědy ze strany katolického tábora i na problémy spojené s tzv. austrokatolicismem, díky němuž byla církev ztotožňována s hierarchií, kterou tvořili monarchii loajální aristokraté často německého původu. Realita byla samozřejmě komplikovanější, podstatný a určující byl ale negativní obraz spojení „trůnu a oltáře“. Svou roli jistě sehrál i Palackého koncept českých dějin vystavený na husitském a českobratrském mýtu.²⁴ Vedle problémů spojených s národní identitou však bylo také upozorňováno na nesrozumitelnost liturgie, neodpovídající postavení laiků a problém neschopnosti oslovit mládež a inteligenci, s čímž souviselo další prožívané

23 Srov. Marek, Pavel – Soldán, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí. Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Třebíč 1998.

24 Petráček, Tomáš: Národ a církev: role kněží a církve v národním obrození. In: *Vlastenectví, církev a společnost v proměnách 19. a 20. století. Příspěvky z konference konané na počest dvousetletého výročí narození vlasteneckého kněze a regionálního historika Josefa Mnohostava Roštlapila dne 15. září 2009 v Dobrušce*. Ed. Mach, Jiří. Dobruška 2009, s. 49–50. Dále např. Macura, Vladimír: *Český sen*. Praha 1998, s. 54–62. Dále srov. Činál, Kamil: Palackého Dějiny a historická paměť národa. *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2009, č. 1, s. 7–35.

dilema. Mnozí kněží si stěžovali, že je seminární výchova dostatečně nepřipravila na námitky moderní vědy proti víře. Jak jsme již naznačili, tato dilemata nakonec vykrytalizovala ve snahu o kulturní a náboženskou obrodu katolicismu a v úsilí o reformu církve, jejíž součástí mělo být například zavedení národního jazyka při bohoslužbách či demokratizace v církvi. Naděje na uskutečnění požadovaných reforem však zeslábla v roce 1907 antimodernistickou encyklikou *Pascendi Dominici gregis* papeže Pia X. a definitivně zhasla potlačením kněžského reformismu na počátku 20. let 20. století.

Tím ovšem uvedená dilemata a problémy nezmizely. Ba naopak. Navíc je nutno dodat, že jejich palčivost pociťovali i kněží, kteří se ve vztahu k moderně vymezili konzervativně, prožívali je ale jinak a k jejich řešení hledali jiné cesty a odlišné inspirační zdroje. Jeden takový inspirační zdroj pramenil ze svérázného překladatelského a vydavatelského působení katolického laika Josefa Florianana (1873–1941). Ten se po setkání s dílem kontroverzního francouzského umělce Léona Bloye rozhodl zanechat své profese středoškolského učitele v Náchodě a vrátit se do svého rodiště ve Staré Říši na Moravě, kde od roku 1903 prostřednictvím nakladatelství *Dobré dílo* publikoval zahraniční literaturu zejména francouzského původu. V první řadě se zaměřoval právě na spisy Léona Bloye, dále na papežské encykliky, mystickou literaturu a životopisy svatých. K podstatným rysům jeho programu patřil především silně prožívaný ultramontánní odkaz k papežství a radikální oddanost poselství, jež Panna Maria svěřila dvěma dětem v La Salettě v roce 1846.

Florian kolem sebe dovedl vytvořit osobitý duchovní prostor a vydávanými publikacemi i osobní náboženskou praxí inspiroval značný okruh kněží i katolických intelektuálů. V prostém prostředí svého venkovského domu dovedl se svou rodinou a spolupracovníky (Jakub Deml, Ludvík Vrána, Bohuslav Reynek a celá řada dalších) vytvářet nevšední, pestré a neobyčejně bohaté kulturní dílo.²⁵ K charakteristickým průvodním jevům Florianova působení, tvorby a vztahu k okolnímu světu náležely i časté kontroverze, spory a konflikty, přesto zůstával vliv *Dobrého díla* dlouhodobý, a tak z něj během procesu utváření vlastní identity a vztahu k modernímu světu mohly čerpat i nastupující generace kněží, umělců a intelektuálů, a to prakticky po celou 1. polovinu 20. století.

Jinou formu hledání vztahu k moderně a spolu s tím i nové role kněží ve společnosti představovalo politické angažmá, které se do jisté míry mohlo prolínat s voláním po obrodě církve, ať už toto volání pocházelo z řad konzervativců, nebo naopak modernistů. Impulzem pro rozsáhlou a všestrannou spolkovou a politicko-organizační činnost kněží vstupujících do pastorače od 90. let 19. století byl vedle sociální encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum* i silný pocit potřeby překonat pasivitu katolického tábora. Politické angažmá kněží ale brzy vyvolalo silné kontroverze a vášnivé diskuse, v nichž zaznívaly výzvy, aby kněží na takové angažmá

25 Srov. Bednářová, Jitka: *Josef Florian a jeho francouzští autoři*. Brno 2006.

rezignovali, protože v politických soubojích ztrácí jakožto pastýři všech bez rozdílu stavu a politického přesvědčení důvěryhodnost. Na druhou stranu kritici tzv. „*kněžské politiky*“ jen těžko hledali odpověď na otázku, jak zajistit, aby kněží zůstali přítomni ve veřejném prostoru i poté, co by se vzdali svého angažmá v politických stranách, záložnách, spolcích a dalších strukturách katolického milieu. Tato otázka zůstala v kontextu českého katolicismu přelomu 19. a 20. století do značné míry nezodpovězena.

Většinu popsaných kontroverzí, dilemat a pnutí ještě více vyhrotila událost první světové války a po ní i vznik samostatného státu v roce 1918, kdy uvedené modernizační a sekularizační tendence vyústily v otevřenou antikatolickou kampaň a později vedly spíše k lhostejnému postoji ke katolické církvi a víře. Nás bude primárně zajímat otázka, jakým způsobem na popsaný vývoj reagovali ti, kteří se na přelomu století rozhodovali pro kněžské povolání. Co provázelo jejich rozhodnutí vstoupit do semináře a stát se kněžími? Jak jejich volbu ovlivňoval dobový vzdělávací systém a parametry náboženské výchovy? Jaké vzory a ideály si odnášeli z kněžského semináře, který absolvovali na počátku 20. století či případně ještě v době první světové války? Na základě jakých zkušeností, inspiračních zdrojů, hodnot a vizí se orientovali v prostředí reálné pastorační praxe, jejíž těžiště leželo v meziválečném období? Jak do jejich působení následně zasáhla nacistická okupace a komunistický totalitní režim?

Literatura o českém katolickém kléru, proměnách jeho života, pastoračního působení i postavení ve společnosti v 19. a 20. století dlouho chyběla. Existovalo sice několik biografii významných osobností z řad nižšího i vyššího duchovenstva, ale na komplexnější práci, která by se dotýkala problematiky proměn kněžských identit, se muselo léta čekat. Situace v zahraniční historiografii je v tomto ohledu naprosto odlišná. Kupříkladu v německojazyčném prostoru se badatelé podobným otázkám věnují již celá desetiletí. V české historické vědě se je naproti tomu podařilo aktualizovat teprve nedávno. Za jednu z prvních vlastovek bychom mohli označit kupříkladu monografii Daniely Tinkové s názvem *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*, která se ale věnuje období na samém prahu moderny.²⁶ Explicitně vymezený příspěvek k dané tematice představuje práce Jiřího Hanuše a kolektivu s titulem „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*,²⁷ která otevřela diskusi, na niž do značné míry reagovala kolektivní monografie *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*.²⁸ Důkladným způsobem se dané problematiky ve své monografii *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)* chopil především Tomáš W. Pavlíček, jenž se

26 Tinková, Daniela: *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*. Praha 2011.

27 Hanuš, Jiří a kol.: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Brno 2015.

28 Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Pavlíček, Tomáš W. a kol.: *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*. Praha 2017.

zaměřil zejména na 2. polovinu 19. století.²⁹ Podobně důkladné a metodologicky promyšlené zhodnocení této problematiky pro období od přelomu 19. a 20. století stále chybí, proto se primárně na toto období soustředí předkládaná práce.

Termín „kněžská identita“ představuje klíčový pojem, s nímž budeme pracovat. V prvé řadě je třeba předeslat, že se jedná o studium identity stavovské, profesní. Oproti jiným profesím ovšem identita kněží obsahuje mnohem širší téma než ostatní profese (*Beruf*), protože je zároveň povoláním (*Berufung*), které je neseno tzv. „totalní“ rolí s ambicí pohlcovat celé lidské bytí.³⁰ Navíc v případě studia kněžské identity můžeme počítat s tím, že na ní některé paprsky minulé reality ulpěly často s výraznější intenzitou, než se s tím setkáváme u jiných povolání a profesí. Kněz totiž patřil k intelektuální elitě společnosti, významně se podílel na tradování a vytváření kultury, ovlivňoval politické dění, ocital se v korespondenčním styku s jinými kněžími, vrchností či ostatními příslušníky elity. Nikoli zřídka dovedl také otevřeně reflektovat povahu svého povolání, které je živeno idejemi, sny, představami, spirituálními obrazy a dalšími imaginativními či obecně nábožensko-kulturními obsahy více než jakékoli jiné povolání, a proto nabízí úrodnou půdu pro vznik a uchování historických pramenů, bez nichž bychom si otázku po proměně identit nemohli vůbec položit.

Klíčový problém ovšem nastane ve chvíli, kdy začneme koncept identity konfrontovat s výzkumem konkrétní skutečnosti. Vzhledem k tomu, že je pojem identity nejen jako součást slovníku humanitních věd, nýbrž i v obecném společenském diskurzu značně nadužívaný, můžeme jím zahrnout takřka všechno. To s sebou přináší zásadní obtíž nejasnosti termínu.³¹ Přesto není nutné se jej vzdávat. Naopak je možné s ním pracovat jako se zastřešujícím termínem, jenž ovšem vyžaduje přesnější konkretizaci problematiky, na niž se hodláme soustředit.

V případě kněžské identity je tedy možné rozlišit několik důležitých rovin.³² Identitou v prvé řadě rozumíme určitý typ sounáležitosti (se sociální skupinou, představenými, papežem, národním společenstvím, komunitou věřících a podobně), s čímž souvisí i něco, co bychom mohli nazvat jako „sebe porozumění“, jež míří hlouběji do lidské osobnosti a promítají se v něm různé vzory a obrazy kněžství (*Priesterbild*), specifické typy spiritualit, konkrétní pastorační výzvy a pojetí kněžství i rolí, které kněz ve společnosti a v církvi přijímá.³³

29 Pavlíček, Tomáš W.: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)*. Praha 2017.

30 Forstner, Thomas: *Priester in Zeiten des Umbruchs. Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945*. Göttingen 2014, s. 14.

31 Srov. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond „Identity“*. From the *Selected Works of Rogers Brubaker*. Los Angeles 2000, s. 17. Dostupné na: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=wrw> – stav k 20. 4. 2015.

32 Viz Hanuš, Jiří – Husák, Petr: *Kněžská identita ve 20. století*. In: *„Služebníci neužiteční“*. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Ed. Hanuš, Jiří. Brno 2015, s. 5–9.

33 Srov. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond „Identity“*. From the *Selected Works of Rogers Brubaker*. Los Angeles 2000, s. 17. Dostupné na: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=wrw> – stav k 20. 4. 2015.

Za druhé, přijetí kněžské identity vyžaduje ztotožnění se s jistými úkoly, které jsou s kněžstvím esenciálně svázány a prezentovány jako neměnné, ahistorické, ale zároveň je tatáž identita determinována konkrétním historickým kontextem a v moderním období mnohem více i možností osobní volby.³⁴ Jedná se tedy o prolínání identitních prvků kolektivních, stavovských s individuálními, konkrétními, jedinečnými.

Třetím důležitým aspektem utváření (nejen) kněžské identity je vymezení se vůči okolí, někdy dokonce vystavené na vymezení se proti „obrazu nepřítele“ (například proti protestantům, proti modernímu světu, společnosti, proti liberalismu nebo socialismu, proti jiným kněžským nebo názorovým proudům v církvi či třeba proti „mocnostem temnot“ a podobně).³⁵

Čtvrtý identitotvorný rys představují krizová období a společenské zvraty 20. století. Taková období totiž mohou vyvolávat krizi identity, nebo naopak její upevnění či radikální proměnu. Kněžskou identitu je tedy třeba zároveň vnímat jako dynamický fenomén.³⁶ Za páté nesmíme zapomínat na roli, kterou hraje jazyk jako důležitý nástroj, jímž lze konkrétní identitu nejen vyjadřovat, ale i utvářet, či dokonce konstruovat.³⁷

Stručně řečeno představuje kněžská identita mnohvrstevnatý fenomén, v němž se prolínají aspekty dobové, historické, prchavé spolu s prvky, jež vykazují značnou trvanlivost, mohou se pochlubit úctyhodnou tradicí, a lze je tedy vnímat jako fenomény dlouhého trvání. Kněžství stojí na skutečnosti svěcení. Od tohoto okamžiku se kněz stává nositelem duchovního úřadu v rámci náboženského společenství, na jehož základě přijímá roli prostředníka mezi světem viditelným, lidským a božským, duchovním, neviditelným. Součástí kněžské identity jsou tedy různé role, skrze něž kněz naplňuje očekávání ze strany představených, ostatních kněží či věřících. Svěřeným věřícím slouží jako pastýř s rozhodovací mocí a autoritou, jako udělovatel svátostí i jako učitel či hlasatel evangelia. Kněžská identita v sobě proto obsahuje jisté napětí dané tím, že kněz jako symbol posvátného, mystického, neviditelného světa zároveň reálně žije v konkrétních historických kontextech se svými bližními, které provází v jejich každodenních starostech a potřebách.³⁸

34 Thuswaldner, Gregor: Modernita neplodí sekulárnost, ale pluralitu. Rozhovor s Peterem Bergerem. *Církevní dějiny* 7, 2014, č. 16, s. 29–36.

35 Hanuš, Jiří – Husák, Petr: Kněžská identita ve 20. století. In: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Ed. Hanuš, Jiří. Brno 2015, s. 6.

36 Srov. Wagner, Peter: Fest-Stellungen. Beobachtungen zur sozialwissenschaftlichen Diskussion über Identität. In: *Identitäten*. Edd. Assmann, Aleida – Friese, Heidrun. Frankfurt am Main 1998, s. 54.

37 Berger, Peter – Luckmann, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno 1999, s. 45.

38 Srov. Hanisch, Ernst: Der Priester als Mann – eine geschlechterspezifische Perspektive im 20. Jahrhundert. In: *Impulse für eine religiöse Alltagsgeschichte des Donau-Alpen-Adria-Raumes*. Edd. Klieber, Rupert – Hold, Herman. Wien – Köln – Weimar 2005, s. 211.

Ponechme si ovšem při teoretickém zacházení s pojmem identita určitý prostor i pro skutečnost, že ne každý čin a každé rozhodnutí musí za všech okolností být dílem nějaké konkrétní identity. Působit totiž mohou i krátkodobá očekávání nebo třeba i nahodilé okolnosti.³⁹ Nechť pojem „kněžská identita“ zůstane pojmem pomocným a nikoli absolutním interpretačním arbitrem. V této souvislosti bude možná mnohem praktičtější a srozumitelnější uvést konkrétní otázky, jimiž se budeme v souvislosti s proměnami kněžské identity postupně zabývat.

V prvé řadě nás zajímá, jaké prostředí na přelomu 19. a 20. století vykazovalo nejpozitivnější klima vzhledem ke kněžské vokaci. Jak rodinné a obecněji sociální zázemí a parametry středoškolského vzdělávání a náboženské výchovy působily v procesu volby duchovního povolání? Jakým způsobem v dané době probíhal proces přijetí katolické víry u mladého jedince? Zůstala samozřejmou daností, nebo si naopak musela projít obdobím tápání, relativizace a hledání založeného na osobní, případně alternativní volbě? Jaké motivace provázely rozhodnutí pro kněžství a vstup do semináře? Jak kněžskou stavovskou identitu formoval zážitek společné formace, seminární řád, oficiální kněžské vzory či osobnosti vyučujících? Jaké role na sebe museli kněží přijímat v realitě farní pastorače na venkově, maloměstě či v prostředí velkoměstské periferie a jak se proměňovala míra akceptace kněžské autority v těchto prostředích uvnitř komunity věřících i mimo ni? Jak se v těchto prostředích vyvíjely vztahy mezi samotnými kněžími, případně mezi farářem a kaplany? Co se seminárními ideály učinila každodenní rutina duchovní správy a práce ve farní kanceláři? Jakým způsobem kněžskou identitu formovala nutnost hledání vztahu k proměnám moderní společnosti, kontext vývoje českého národního hnutí, zkušenost první světové války, vznik samostatného státu a kněžské reformní hnutí po roce 1918? Jak se v průběhu 1. poloviny 20. století proměňoval vztah kněží a věřících laiků? Jak identitu kněží ovlivňovala konfrontace s komunistickou totalitou v 50. a 60. letech? Jakým způsobem komunita věřících prožívala smrt kněze? Co z jeho životního příběhu zůstalo součástí kolektivní paměti v podobě tradovaných mýtů?

V neposlední řadě se pokusíme sledovat i konkrétní příklady uchopení či „realizace“ kněžského povolání, tedy formy hledání vlastní role ve společnosti, naplňování role kněze v církvi, případně i formy realizace konkrétních pastoračních úkolů a cílů. V této souvislosti se budeme zamýšlet nad tím, jak „realizaci“ kněžského povolání utvářela konfrontace „kněžské imaginace“ s „kněžskou realitou“. To znamená, jak se různé ideály, plány, sny, evangelizační programy, obsahy oficiální seminární spirituální výchovy či specifické formy zbožnosti, přejaté i nově vytvářené kněžské vzory a obrazy projevovaly v prostředí pastorační reality, jak se promítly

39 Srov. Wagner, Peter: Fest-Stellungen. Beobachtungen zur sozialwissenschaftlichen Diskussion über Identität. In: *Identitäten*. Edd. Assmann, Aleida – Friese, Heidrun. Frankfurt am Main 1998, s. 65. Dále srov. Schäfer, Thomas – Völter, Bettina: Subjekt-Positionen. Michel Foucault und die Biographieforschung. In: *Biographieforschung im Diskurs*. Edd. Völter, Bettina – Dausien, Bettina – Helma, Lutz – Rosenthal, Gabriele. Wiesbaden 2009, s. 177.

do konkrétních aktivit a pastoračních metod, jakým způsobem kněžská imaginace ovlivňovala konkrétní pastorační preference, jednání, chování a rozhodování jednotlivých aktérů.

1.2 Metodologie, struktura textu a pramenná základna

Klíčovou otázkou je, jaký přístup k danému tématu zvolit. V prvé řadě je jasné, že nám jde o přístup historický. Nezajímají nás jen sociologicky definované trendy a struktury, ale také konkrétní, jedinečné události, činy a rozhodnutí. Přesto jako zajímavá inspirace mohou posloužit výstupy dlouholetého výzkumného úsilí badatelských týmů kolem teologa a sociologa Paula Zulehnera v Rakousku⁴⁰ nebo kolem socioložky Mary Gautier v USA.⁴¹ Vedle toho se od konce 80. let objevila celá řada prací založených převážně na historické metodě, byť s využitím sociologických metodologických impulzů.

Velmi inspirativní je zejména v roce 2014 publikovaná monografie Thomase Forstnera *Priester in Zeiten des Umbruchs. Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945*.⁴² Autor se v ní soustředí na téma života (*Lebenswelt, Lebenskultur a Existenzbedingungen*) světských kněží arcidiecéze Mnichov a Freising. Přihlásil se tak ke konceptu sociálních a kulturních dějin a dějin mentalit. Jeho práci je nutno řadit ke starším projektům Erwina Gatz (například *Der Diözesanklerus*⁴³) a dále k výzkumům téhož tématu a s využitím podobných metod, avšak na příkladu jiných diecézí. Za všechny zmiňme alespoň publikaci Martiny Rommel *Demut und Standesbewusstsein. Rekrutierung und Lebenswelt des Säkularklerus der Diözese Mainz 1802–1914*⁴⁴ a práci Götze von Olenhusena *Klerus und abweichendes Verhalten*, jež se převážně zaměřuje na nestandardní chování kněží v 19. století ve freiburské arcidiecézi.⁴⁵ Těžiště Forstnerovy práce nespočívá ve studiu dějin idejí či dobového teologického diskurzu, dokonce ani ve studiu dějin praktické pastorace či specifických forem kněžské zbožnosti. Ve středu pozornosti jeho práce je zejména struktura rekrutování nových kněžských generací, jejich formace, disciplinace,

40 Například: Hennerspreger, Anna – Zulehner, Paul Michael: „*Sie gehen und werden nicht matt*“ *Jes.* 40, 31. *Priester in heutiger Kultur. Ergebnisse der Studie PRIESTER 2000.* Ostfildern 2001.

41 Gautier, Mary L. – Perl, Paul M. – Fichter, Stephen J.: *Same Call, Different Men: The Evolution of the Priesthood since Vatican II.* Collegeville 2012.

42 Forstner, Thomas: *Priester in Zeiten des Umbruchs. Identität und Lebenswelt des katholischen Pfarrklerus in Oberbayern 1918 bis 1945.* Göttingen 2014.

43 Gatz, Erwin (ed.): *Der Diözesanklerus. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts.* Die katholische Kirche, Bd. IV. Freiburg – Basel – Wien 1995.

44 Rommel, Martina: *Demut und Standesbewusstsein. Rekrutierung und Lebenswelt des Säkularklerus der Diözese Mainz 1802–1914.* Mainz 2007.

45 Götz von Olenhusen, Irmtraud: *Klerus und abweichendes Verhalten. Zur Sozialgeschichte katholischer Priester im 19. Jahrhundert: Die Erzdiözese Freiburg.* Göttingen 1994.

každodenní život kněží (*Lebens- und Alltagskultur*) a pochopitelně situace kolem první světové války a nacistické diktatury. K tomu autor využívá archivní materiály ordinariátu, personální akta, částečně a nikoli systematicky kněžský tisk, pastorační zprávy atd. Takto strukturovaná pramenná základna sice umožňuje celou řadu závěrů generalizovat, na druhou stranu některá témata (proces volby povolání, význam kněžských vzorů či obrazů a jejich vytváření, tradování a aplikace v praxi či vědomé promyšlení role kněze v moderní společnosti) by vyžadovala důkladnější zhodnocení skrze hlubší poznání biografii konkrétních jedinců. S podobně strukturovanou pramennou základnou pracoval i Tomáš W. Pavlíček (*Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře*), který se soustředil na realie pražského arcibiskupství. Rovněž využil mnohé sociologizující inspirace, zkoumal kupříkladu problematiku náboženských praktik, změn a pojmů, oproti Forstnerovi ale tento přístup vyztužil poznatky získanými kolektivně biografickým výzkumem.⁴⁶

Autor předkládané práce se nakonec rozhodl zvolit jiný přístup. Podstatná část výše nastolených otázek a témat bude pojednána skrze zkoumání biografii tří konkrétních (českých) kněží, kteří vzešli z brněnské diecéze. Z tohoto důvodu budou realie brněnské diecéze uváděny častěji než jiné, lokální hledisko ovšem není určujícím faktorem v takové míře, jako je to možné pozorovat u zmíněných prací z německého jazykového prostředí. Těžiště práce totiž spočívá ve zkoumání problematiky proměn kněžské identity tak, jak je to možné sledovat na příkladu tří vybraných kněží. Autor se domnívá, že stav dosavadní literatury takto vymezený výzkum umožňuje a že biografický přístup nabízí nejen možnost zpracovat a pojednat celou řadu dílčích témat úzce spojených se zkoumanými kněžskými osobnostmi, ale zejména lákavou příležitost vybrané fenomény obecnějšího charakteru sledovat opravdu zblízka, následně je podrobně analyzovat a pokusit se jim hlouběji porozumět. Cílem této práce je tedy mimo jiné i záměr prověřit možnosti metody vystavěné na zkoumání biografii.

Biografie jako tradiční metoda historikovy práce zažívala ještě v 19. století příhodné časy, v průběhu 20. století se ale několikrát ocitla v krizi. Sepsání biografie bylo dokonce považováno takřka za akademickou sebevraždu.⁴⁷ Od 70. let ale zažívá jistou renesanci danou postupným objevováním nových aktérů. Přestalo být nutné psát o významných osobnostech, protože se ve středu zájmu badatelů ocitli různě definovaní „obyčejní lidé“, ženy, příslušníci menšin a podobně, jejichž význam spočíval v možnosti poznávat témata spojená s dějinami mentalit, novými kulturními dějinami či s dějinami všedního dne. Jednalo se i o reakci na převládající sociální a strukturální dějiny.⁴⁸ Renesanci ovšem záhy začala provázet sílící

46 Pavlíček, Tomáš W.: *Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)*. Praha 2017.

47 Řezníková, Lenka: Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunktuře žánru na prahu moderny. *Dějiny – torie – kritika* 12, 2015, č. 1, s. 94.

48 Srov. Caine, Barbara: *Biography and History*. New York 2010, s. 103–105.

skepse ohledně ambice popsat smysluplný životní příběh. Pod vlivem tezí Pierra Bourdieu a Michela Foucaulta se mnozí domnívali, že životní příběh je vlastně iluzí či fikcí, již historik jen konstruuje.⁴⁹ Takový soud nad biografii by ovšem byl příliš příkrý. Jistě je zapotřebí zacházet s lidským příběhem opatrně a s připraveností si přiznat, že historikovo poznání je omezené, ale bez hledání smyslu životní trajektorie konkrétního jedince bychom se pravděpodobně připravili o možnost danému lidskému příběhu jakkoli porozumět. I v naší práci se jistě míry „konstruování“ dopouštíme už tím, že jsme pro účely výzkumu vybrali tři konkrétní biografické či kněžské typy, které ovšem považujeme pro sledované období za relevantní a do značné míry i reprezentativní. V žádném případě nám ale nepůjde o modelování typů „ideálních“, a tedy abstraktních.⁵⁰

Na problematiku kněžské identity se budeme dívat očima tří světských kněží, tedy skrze tři perspektivy vybrané na základě jasně definovaných kritérií. Všechny tři biografie musely být v základních ohledech srovnatelné. Všichni tři kněží vzešli z jedné diecéze, všichni tři sdíleli prožitek středoškolského studia před první světovou válkou (zásadní překážkou v tomto případě nebylo ani rozdílné datum narození, v některých ohledech šlo dokonce o jistou výhodu⁵¹), těžiště pastoračního působení u všech tří leželo v meziválečném období, všichni tři zanechali dostatečnou pramennou, publicistickou či třeba korespondenční stopu. U všech tří se jednalo o výraznější, literárně činné osobnosti s vlivem na své okolí, které měly ambici překračovat standardní pastorační radius daný vykonávaným duchovním úřadem (kaplan, katecheta, spirituál semináře atd.). Všichni tři sdíleli touhu po obnově církve a kněžského povolání a snažili se ji nějakým způsobem realizovat.

Na druhé straně byly ale hledány takové kněžské typy, které se měly v ostatních ohledech od sebe naopak odlišovat, a to z toho důvodu, abychom mohli představit co nejširší obzor světa českých katolických kněží od přelomu 19. a 20. století až zhruba po 70. léta 20. století. Každý z nich tedy reprezentuje jinou představu o obnově církve a kněžského povolání, odlišné pastorační preference a do značné míry i jiná kněžská prostředí, jež se ovšem mohla částečně prolínat. Z tohoto důvodu budou jednotlivé biografie představeny v širokém kontextu působení celé řady dalších kněží, angažovaných laiků či jiných aktérů. Zopakujeme ještě jednou, že vybrané kněžské typy ztělesňující rozdílná kněžská prostředí s širokou sítí dalších sociálních a komunikačních vazeb považujeme za relevantní a do značné míry i za

49 Řezníková, Lenka: Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunkturu žánru na prahu moderny. *Dějiny – torie – kritika* 12, 2015, č. 1, s. 97.

50 Srov. Gerhardt, Uta: Die Verwendung von Idealtypen bei der fallvergleichenden biographischen Forschung. In: *Biographische Methoden in den Humanwissenschaften*. Edd. Jüttemann, Gerd – Thomae, Hans. Weinheim 1998, s. 197.

51 Srov. Ribberink, Anneke: Margaret Thatcher and Gro Harlem Brundtland: Two Women Prime Ministers from the Spectre of a Comparative Biography. In: *Life Writing Matters in Europe*. Edd. Huisman, Marijke – Ribberink, Anneke – Soeting, Monica – Hornung, Alfred. Heidelberg 2012, s. 244.

reprezentativní, což se nevyklučuje s tím, že by případně mohly být vybrány i jiné příklady. Přesto největší hodnotu takto nastaveného přístupu lze spatřovat nikoli ve snaze získané poznatky za každou cenu generalizovat, byť i to je v řadě ohledů s opatrností možné, ale především v možnosti zachycovat, sledovat a zkoumat stopy obecnějších kontextů v konkrétním, jedinečném.⁵²

Klíčové kritérium výběru tří kněžských osobností, které jsme ještě nezmínili, vycházelo ze záměru představit kněžské typy s odlišným vztahem ke změnám, jež přinášela moderna, tedy ke skutečnosti modernity. Konečná volba proto padla na Emanuela Masáka, Antonína Ludvíka Stříže a Dominika Pecku. **Emanuel Masák** (1883–1964) náleží k těm kněžím, kteří se nechali oslovit ideály modernismu a hledali nové cesty nejen k mentalitě moderního člověka, ale i k reformě církve, přičemž po roce 1918 z církve neodešli a různými způsoby se vyrovnávali s tím, že reformní ideály byly potlačeny. **Antonín Ludvík Stříž** (1888–1960) naopak reprezentuje část kléru, která ke skutečnosti modernizace zaujala konzervativní postoj a přitom využila mnohé z podnětů ultramontánní zbožnosti, silně ovlivněné mariánským kultem a úctou k papežství. **Dominik Pecka** (1895–1981) obě uvedené perspektivy doplňuje střízlivě konzervativním smýšlením za současné připravenosti nově promýšlet potenciál laiků v církvi i možnosti moderních pastoračních metod, což ho přivedlo k roli charismatického průvodce mladých, propagátora mládežnického a liturgického hnutí a vyhledávaného popularizátora křesťanské nauky i vědeckého poznání.

Tyto tři biografie utvářejí strukturu textu tak, že všude, kde je to možné, jsou jednotlivá témata pojednávána za současného využití trojí perspektivy. Takto se dalo postupovat v následujících kapitolách: *Zápas mladého člověka o autenticitu víry na přelomu 19. a 20. století; Seminární formace; Každodenní život kněží a farní pastorace na venkově, maloměstě a městské periferii v první polovině 20. století a Rok 1918, zrod republiky a kněžské reformní hnutí*. Ty kontexty, které bylo naopak potřeba pojednat u každého kněze samostatně, jsou popsány ve zvláštních kapitolách: *Působení Antonína Ludvíka Stříže ve Staré Říši jako příklad laického angažmá v církvi; Emanuel Masák: umírněný modernista; Antonín Ludvík Stříž: „kněz věrný“? a Dominik Pecka: charismatický vůdce mládežnického hnutí*. Všechny tři životní příběhy se nakonec opět protnou v poslední kapitole *Závěr života, vznik mýtu a jeho tradování*. Text je tedy převážně strukturován tematicky, ale s maximálním ohledem k chronologickému běhu života všech tří kněží.

Pro zvolený metodologický přístup se v literatuře objevuje také označení „*srovnávací biografie*“.⁵³ Upřesněme tedy, že se nejedná o biografii kolektivní, pro niž by

52 Srov. Alheit, Peter: Biographie und Mentalität: Spuren des Kollektiven im Individuellen. In: *Biographieforschung im Diskurs*. Edd. Völter, Bettina – Dausien, Bettina – Helma, Lutz – Rosenthal, Gabriele. Wiesbaden 2009 s. 22–24; dále srov. Rosenthal, Gabriele: Die Biographie im Kontext der Familien- und Gesellschaftsgeschichte. In: *Biographieforschung im Diskurs*. Edd. Völter, Bettina – Dausien, Bettina – Helma, Lutz – Rosenthal, Gabriele. Wiesbaden 2009, s. 50.

53 Srov. například: Davis, Natalie Zemon: *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*. Praha 2013; Thomas, John Lovell: *Alternative America. Henry George, Edward Bellamy, Henry Demarest Lloyd and the Adversary*

bylo třeba zpracovat biografická data většího počtu aktérů.⁵⁴ Biografický metodologický základ této práce ovšem nevyločil možnost vypůjčit si některé postřehy a inspirace ještě i u jiných metodologických tradic. Máme na mysli tradici dějin mentalit⁵⁵ a dějin každodennosti, jejichž využití je patrné zejména v kapitole *Každodenní život kněží a farní pastorační na venkově, maloměstě a městské periferii v první polovině 20. století*. Zajímavé inspirace nabízí kupříkladu také generační metoda. Její plná aplikace sice nebyla možná, některé postřehy této metody ovšem využít možné bylo, a to zejména v souvislosti s otázkou proměny motivací, které provázely rozhodnutí pro duchovní povolání, nebo v souvislosti s tématem prožitku první světové války, vzniku samostatného státu a kněžského reformního hnutí po roce 1918. Při studiu dobových učebnic, oficiálních formačních textů nebo také obsahů kněžské imaginace se hodily i některé teoretické poznatky obsahové a diskurzivní analýzy.⁵⁶ Ty byly použity nikoli se záměrem rozkrývat skryté mocenské struktury či případně přistupovat k jednotlivým biografickým rovinnám jako k diskurzu svého druhu,⁵⁷ nýbrž pro účely vystižení významu jazyka, jímž byly obsahy kněžské imaginace formulovány.

V této souvislosti musíme předeslat, že se zvláštní pozornosti dostalo několika konkrétním vzorům či obrazům kněžství a procesu jejich přejímání, utváření a předávání. V souvislosti s výzkumem proměn kněžské identity lze tuto problematiku považovat za velmi důležitou. Obraz totiž nabízí ideální nástroj ke zhuštění dané myšlenky do snadno sdílené zkratky. Takový obraz může představovat dynamickou, proměnlivou záležitost, vítaný nástroj k negativnímu vymezení a zároveň vděčné motivační podhoubí, jež dovede inspirovat ke konkrétnímu jednání. Realita takového obrazu pak nespočívá v jeho dokonalém převedení do praxe, nýbrž v tom, že existují kněží, kteří se jím nechávají unášet, oslovovat a inspirovat, byť třeba jen zčásti a po určitou dobu.⁵⁸

Tradition. Cambridge – Massachusetts – London 1983; Cooper, John Milton: *The Warrior and the Priest. Woodrow Wilson and Theodore Roosevelt*. Cambridge – Massachusetts – London 1996. Dále k pojmu „srovnávací biografie“ například: Cooper, John Milton: *Conception, Conversation, and Comparison. My Experiences as a Biographer*. In: *Writing Biography. Historians and Their Craft*. Ed. Ambrosius, Lloyd. University of Nebraska 2004, s. 94.

54 Srov. Harders, Levke – Lipphardt, Veronika: Kollektivbiografie in der Wissenschaftsgeschichte als qualitative und problemorientierte Methode. *Traverse. Zeitschrift für Geschichte* 13, 2006, č. 2, s. 82.

55 Srov. Alheit, Peter: Biographie und Mentalität: Spuren des Kollektiven im Individuellen. In: *Biographieforschung im Diskurs*. Edd. Völter, Bettina – Dausien, Bettina – Helma, Lutz – Rosenthal, Gabriele. Wiesbaden 2009, s. 22–24.

56 Veyne, Paul: *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. Praha 2015, s. 17–24; Zábrowská, Kateřina: *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha 2009, s. 69.

57 Srov. Winklerová, Martina: *Karel Kramář (1860–1937). Představa o sobě samých, vnímání druhých a modernizace v pojetí českého politika*. Praha 2011, s. 17.

58 Viz Hanuš, Jiří – Husák, Petr: Kněžská identita ve 20. století. In: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Ed. Hanuš, Jiří. Brno 2015, s. 36.

Než necháme promlouvat samotné kněžské příběhy, je třeba popsat strukturu pramenné základny, s níž bylo možné pracovat. Výběrově byly prostudovány prameny úřední povahy, jako například vizitační zprávy, farní kroniky, zápisy vikariátních pastoračních konferencí, některé personální spisy, dokumenty a korespondence týkající se farností Nové Strašecí, Rouchovany, Brno-Zábřdovice a Židenice. Jednalo se většinou o materiály Archivu pražského arcibiskupství v Národním archivu v Praze, o dokumenty uložené ve fondech Diecézního archivu Biskupství brněnského v Rajhradě (Biskupská konsistoř Brno, Biskupský ordinariát Brno) nebo Archivu města Brna. Podobně byly probádány i materiály vzniklé na základě činnosti některých spolků (Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně, Moravský zemský archiv; Družina literární a umělecká, Zemský archiv v Opavě – pobočka Olomouc).

Systematicky byla zpracována dobová asketicko-spirituální literatura, učebnice, formační texty, publicistika (noviny, časopisy, jednorázové tiskoviny atd.) a beletrie (zejména kněžské romány). Náročný úkol představovalo důkladné prostudování a analýza pramenů osobní povahy. V prvé řadě se jednalo o bohatou korespondenci (Literární archiv Památníku národního písemnictví, Archiv Moravského zemského muzea, Muzeum Vysočiny Třebíč), již bylo možné využít v případě Antonína Ludvíka Stříže a Emanuela Masáka, v menší míře i u Dominika Pecky. U všech tří kněží se navíc dala využít i rozsáhlejší pozůstalost, uložená v soukromých archivech rodinných příslušníků, v Archivu Moravského zemského muzea, v Archivu vyšehradské kapituly a v Archivu Centra dějin české teologie v Praze. Nakonec nesmíme opominout zmínit zachované autobiografické záznamy a několik sešitů deníkových zápisků Emanuela Masáka a paměti Dominika Pecky. V případě Antonína L. Stříže a Dominika Pecky se jako cenné ukázaly také materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek České republiky.

Pro úplnost dodejme, že v případě analýzy biografie Dominika Pecky autor navázal na své dřívější bádání a publikační výsledky,⁵⁹ jež ovšem do značné míry přepracoval a rozšířil. Mnohé okolnosti se navíc podařilo díky možnosti srovnání s dalšími kněžskými příběhy nahlédnout ve zcela nové perspektivě. V případě Antonína L. Stříže a Emanuela Masáka bude čtenář s většinou poznatků konfrontován poprvé, pokud pomíneme několik dílčích publikačních výstupů.⁶⁰

59 Zejména Husák, Petr: *Osobnost Dominika Pecky. Vývoj pojetí kněžství v prostředí českého katolicismu ve 20. století*. Brno 2012.

60 Například: Husák, Petr: „Kněz ničemný“ a „kněz věrný“. *Obraz kněžství u Josefa Floriana a jeho spolupracovníků na příkladu biografie Antonína Ludvíka Stříže*. In: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*. Ed. Hanuš, Jiří. Brno 2015, s. 223–248; týž: Emanuel Masák (1883–1964). *Umírněný modernista*. In: *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*. Edd. Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Pavlíček, Tomáš W. Praha 2017, s. 164–180.